

AKTIVNO VKLJUČEVANJE ZAPRTIH OSEB V DRUŽBENO STVARNOST

Marjan Čander

Spoštovani udeleženci in udeleženke, prehajam na konkretno predstavitev našega zaporniškega sistema in podal bom svoje izkušnje in poglede na obravnavano tematiko. Vsekakor pa mi je oziroma bo lažje odgovarjati na vaša vprašanja, in prosim vas, da se vključujete tudi med mojim govorjenjem, saj si želim aktivnega medsebojnega sodelovanja.

Predvsem vas želim opozoriti, da kot zunanji akterji niste del zaporniškega sistema in ne podaljšana roka vodstev zaporov, čeprav morate sodelovati z njimi in se seveda povsem podrediti pravilom vedenja v zaporih. Zato je dobro, da si predhodno preberete hišni red konkretnega zavoda, kjer boste delovali, in se podrobno pogovorite (kar je tako in tako obvezno) s strokovnimi delavci in delavkami (v nadaljevanju bom uporabljal moški spol). Sam nisem doživel posebnih ekscesnih ali ogrožajočih dejanj zaprtih oseb, uperjenih proti meni osebno, bil pa sem že zaposlen v ZM, ko je bil leta 1974 upor na Dobu (Drago Jančar je na tej osnovi napisal večkrat nagrajeni roman *Zvenenje v glavi*). Tudi sicer je večina zaprtih oseb normalno komunicirala, komur pa ni do tega, pa se raje umakne v osamo. Načini dela po zaporih so se vendarle bistveno spremenili oziroma popravili in ni več tiste prisile, bodisi fizične ali psihične, saj je že sam zapor dovolj velika obremenitev. Pa naj bo to v zaprtem ali odprtem režimu, kot sem pred dnevi poslušal v intervjuju s T. K. Razlike med ljudmi, tako na tej kot na oni strani »rešetk«, so bile in ostajajo, zato se je treba nenehno izobraževati/usposabljeti za čim boljše komunikacijo. Obsojenci radi prisluhnejo zunanjim izvajalcem, udeležencem raznih aktivnosti, že zato, da zamenjajo milje in ne gledajo ves čas istih obrazov. Tako so se oziroma se pogosto (po mojih izkušnjah) udeležujejo aktivnosti, da jim hitreje mine čas, neodvisno od potrebe ali namena, da bi nekaj dokončati, izjema so vse dejavnosti za življenje po odpustu, ki so pomembne za predčasen ali pogojni odpust, pa tudi sicer. Večina ima »zunaj« vendarle namen zaživeti v skladu z družbenimi normami. Vsi zapori imajo športne rekvizite, igrišča, nekateri telovadnico, fitnes ipd., in zaporniki to redno uporabljajo in se vseh tovrstnih aktivnosti tudi udeležujejo. Zapori imajo tudi knjižnice, in aktualne in zanimive knjige nemalokrat pridobijo bodisi z donacijami ali urejeno izmenjavo z lokalnimi knjižnicami, bibliobusi ipd., saj systemskega denarja za nakup novih del skorajda ni. Uporaba računalnikov je praviloma omejena in brez zunanje povezave, izjema so menda dislocirani odprti oddelki.

Zapori oziroma sistemi izvrševanja kazni zapora (tudi pripora in prekrškovnih kazni, ki pa imajo svojo specifikko in jih tu nimam časa predstavljati, vsekakor pa se bodo morali res aktivirati eksperti različnih profilov) so se v preteklosti prilagajali vsakokratnim družbenim razmeram in orientiranosti vladajočih elit k samozaščiti in temu ustrezni politiki zapiranja. Najbolj je to razvidno iz porasta št. zaprtih oseb v ZDA v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, nato po tem vzoru še v VB in ne nazadnje, ker radi posnemamo Zahod, tudi v Sloveniji v zadnjih 20 letih. Število se je povečalo s 760 na ca. 1500 (za 200 %) in temu primerno smo pristopili k gradnji novih zaporskih kapacitet, zaporov, oddelkov, saj smo ob »nizkem« številu zaprtih oseb bivalne razmere spremenili/posodobili/humanizirali tako, da s(m)o določili standard 9 m² spalnega prostora na posameznika in 7 m² na osebo v skupnih spalnicah. Kar se tiče bivalnih razmer, nas ni treba biti sram pred drugimi, tudi z ozirom na bivalne standarde novega zapora

(termin »novi« ni več pravilen, saj so bili v zadnjih letih zgrajeni že novi objekti) v Kopru, OO Puščava, ZPKZ Dob in drugih zaporov, kjer se je urejanju prostorov namenilo veliko časa in denarja.

K izboljšanju sta doprinesli tudi reorganizacija prekrškovnih kazni in namestitev žensk (obsojenk, pripor, prekrški) le na ZPKZ Ig in v manjšem številu v ZPKZ Celje.

Nadalje je bilo leta 2008 sprejeto dopolnilo kazenske zakonodaje, ki omogoča izvršitev kazni zapora na alternativne načine, tj. z možnostjo vikend kazni za kaznovane do treh let zapora, z opravljanjem družbeno koristnega dela (DKD) za kaznovane do dveh let zapora, s hišnim zaporom za kaznovane do devetih mesecev, v precejšnjem obsegu pa se na ODT že izvajajo postopki poravnave za lažja kazniva dejanja itd. Človek bi sam pri sebi rekel, da smo vendarle v nekem začaranem krogu, ko zaostrojemo kazensko zakonodajo z občutnim višanjem kazni, kar vodi v porast števila zaprtih oseb, istočasno pa iščemo možnosti in načine za »olajšanje« prestajanja/izvršitve kazni za obsojene osebe. Ali je to res humano do večine zaprtih oseb ali pa tako zagotavljamo določene privilegije »eliti«, kot je skoraj povsod po svetu in tudi v ZDA, pa naj vsak presodi sam.

Nadalje so sodišča zmanjšala število pripornikov in so zadeve tu zakonsko določene, tako da ne preseneča, da vidimo na sodišča s prostosti prihajati tudi osebe, obtožene hudih/težkih kaznivih dejanj, kar pa spet ni tema tega srečanja. Pomemben je delež tujcev, in to bo prav gotovo tema kakšnega podobnega prihodnjega seminarja/simpozija.

V nadaljevanju podajam nekaj statističnih in drugih podatkov, izvzetih iz letnega poročila za leto 2015 (v nadaljevanju: LP) Uprave RS za izvrševanje kazenskih sankcij (URSIKS). Tabele bom sproti razlagal in prosim vas za aktivno sodelovanje s postavljanjem vprašanj, svojimi pogledi in morda tudi nasprotnimi stališči.

Skušal bom čim bolj zadovoljiti vaša pričakovanja glede možnosti vključevanja in odgovoriti na vprašanja organizatorjev seminarja, predvsem s stališča delavca v zaporu.

Potreba po spodbujanju zapornikov k vključevanju v družbo med in pred odpustom ter po njem je prisotna ves čas delovanja permisivnega zaporskega sistema v Sloveniji, tj. nekje od srede šestdesetih let, ko s(m)o uveljavili izvrševanje zaporne kazni kot obliko korekcije ravnanja, in ne le kot nadomestilo za povzročeno zlo. Dr. Zoran Kanduč je v svoji študiji in knjigi *Onkraj zločina in kazni* (Študentska založba, 2003, str. 52, 53) zapisal, da kot pri vseh družbenih vprašanjih tudi tu prihaja do nesoglasij med ljudmi in strokovnjaki (takimi in drugačnimi):

- a) naj zapor prevzame svojo najpreprostejšo (in bistveno) funkcijo prikrajšanja prostosti, katerega gradacije izvirajo zgolj iz neenakega trajanja kazni (v odvisnosti od resnosti kaznivega dejanja) ali iz razloga, da:
- b) mnogi zaprti obsojenci v resnici sploh niso nevarni za družbo in bi jih bilo mogoče pod določenimi pogoji (ali omejitvami) v skupnosti tolerirati,
- c) je mogoče zapor v številnih primerih nadomestiti z drugimi kazenskimi sankcijami, kot so denarna kazen, obveznosti v okviru pogojne obsodbe, pogojna obsodba z varstvenim nadzorstvom, varnostni ukrepi, zavezujoča navodila in prepovedi, družbeno koristno delo ali povračilo škode" (.

Za razpravo podajam še za udeležence seminarja in zame morda ključni zapis dr. Zorana Kanduča i. t. : »Najbolj specifična moderna kazen je odvzem prostosti, ki jo obsojenec prestaja v zaporu. V tej zvezi je ključno vprašanje, kako naj bo urejen zaporniški režim, da bi bilo izvrševanje kazni čim bolj racionalno, ekonomično in produktivno. temeljni poudarek moderne penologije je namreč v tem, da je treba prestopnika poboljšati, duhovno vzdigniti, reducirati, resocializirati, normalizirati ali vsaj korigirati njegova neustrezna stališča, vrednostne smernice, delovne navade in vedenjske vzorce, da bo po izteku kazni imel motivacijo in veščine za vključitev v normalno družbeno življenje. Ključno penološko vprašanje je bilo, kako to doseči. Odgovorov se je zvrstilo ničkoliko. Najpogostejše rešitve so bile: panoptična disciplina, klasično in instrumentalno pogojevanje, vcepljanje delovnih navad, zdravljenje, svetovanje, individualna ali kolektivna terapija, splošno in poklicno izobraževanje, učenje socialnih veščin in samoobvladovanja.«

Velike so tako možnosti kot potrebe po vašem konkretnem sodelovanju v različnih projektih v ZPKZ – od neformalnega izobraževanja, izvajanja različnih dejavnosti za sprostitev in učenje socialnih veščin ter možnostih pomoči preko programov ali projektov pred in po odpustu do povsem novih oblik kontrole in pomoči ali »probacije« kot sem omenil v uvodu. Tu so možnosti tudi za zunanje izvajalce (po zgledu drugih držav in seveda ZDA), saj so mnenja o »nujnosti« dodatnega zaposlovanja strokovnih delavcev po MP ali zaporih vsaj deljena (npr. upokojevanje raziskovalcev na IK PF UL, dr. penologije France Brinc je vedno zagovarjal nujnost sodelovanja zunanjih služb na račun zmanjšanja števila strokovnih delavcev po zaporih, ker smo ljudje podvrženi določeni komoditeti).

Zastavljeno vprašanje o učinkovitih načinih dela s skupino zapornikov je vprašanje, ki razdvaja strokovnjake že v samih osnovah namena zapornih kazni: ali so zapori institucija za resocializacijo in delovanje za čim normalnejše vključevanje v življenje po odpustu ali je zapor »odlagališče« in je »privzel svojo najpreprostejšo (in bistveno) funkcijo: prikrajšanje prostosti, katerega gradacije izvirajo zgolj iz neenakih trajanj kazni (v odvisnosti od resnosti kaznivega dejanja)«, dr. Zoran Kanduč, *Onkraj zločina in kazni*, Študentska založba, 2003. Seveda tako osebno kot v imenu zaposlenih in tukaj prisotnih zagovarjam resocializacijo in nujnost vseh aktivnosti za čim boljše rezultate, le rezultati ankete o ponovni uvedbi smrtne kazni (primer Metod Trobec) tega niso potrdili, saj je bila večina zaposlenih po zaporih »za«.

Realnost je tudi ta, da ima le malo odpuščenih obsojencev zagotovljeno delo po odpustu (23,1 %), pa še tu zvišujejo statistiko odprti režimi (OO Ig, Slov. vas, Puščava, OO Rogoza), redno delo po zaporih pa ni tretirano kot delo ne v smislu plačila in ne v smislu upoštevanja po odpustu. Predstavlja pa možnost dodatnega funkcionalnega izobraževanja; bolj urejeno je šolanje v PD Radeče.

Ugodnejši so podatki o nastanitvi po dopustu, vendar jih moramo vzeti z malo »rezerve«, saj je urejeno bivanje pomembno za možnost predčasnega ali pogojnega odpusta (LP). Pri urejanju nastanitve po dopustu se pojavljajo možnosti za sodelovanje neformalnih socialnih mrež, saj se problemi na tem področju za zapornike le še potencirajo.

Prostovoljno delo z obsojenci (LP 3.5.2.4.)

»Spremembe in dopolnitve Zakona o izvrševanju kazenskih sankcij (Ur. list RS št. 54/15) na novo opredeljujejo prostovoljno delo z obsojenci in tako vnašajo spremembe v dosedanjo prakso svetovanja

obsojencem, ki je bilo v pristojnosti CSD. Svetovanje obsojencem v praksi nikoli ni zares zaživel. ZIKS na novo določa, da lahko zavod obsojencu določi prostovoljca s strani pristojnih centrov, samoupravnih lokalnih skupnosti, društev, nevladnih in nepridobitnih organizacij, če se oceni, da med prestajanjem kazni potrebuje aktivnosti na področju socialne preventive in reintegracije in če lahko prostovoljci s svojim delom, znanjem in izkušnjami prispevajo k izboljšanju kakovosti njegovega življenja med prestajanjem kazni zapora. Prostovoljstvo se opravlja v dogovoru z delavci zavoda in obsojencem. V letu 2015 je imelo prostovoljce 12 obsojencev ... 11 obsojencem, ki so želeli imeti prostovoljce, jim jih zavod ni uspel zagotoviti.«

Povečanje števila zaprtih oseb s 763 (leta 1997) na 1511 (2014) postavlja niz vprašanj tudi v zvezi z aktivacijo zunanjih izvajalcev, saj je število strokovnih delavcev praviloma ves čas konstantno in je posledica usmeritve izvrševanja kazni zapora proti koncem šestdesetih in v celotnih sedemdesetih ter delno osemdesetih letih v »prevzgojo/resocializacijo« zaprtih oseb in pripravi na kar se da normalno vključitev v življenje po odpustu. Naše Penološko društvo je bilo na krilih posameznih entuziastov in v sodelovanju s strokovnjaki predvsem Inštituta za kriminologijo pri PF UL tozadevno cenjeno tako doma kot v tujini. Na društvenem in strokovnem področju smo sodelovali s kolegi iz Hrvaške in Srbije. Ali je šlo pri oblastnikih v letih določene prosperitete humanizma pri nas in izboljšanja standarda (gledano seveda s takratnimi očmi) za brisanje slabe vesti zaradi povojnega sistema izvrševanja kazni zapora (opisano v raziskavah dr. Milka Mikoleta in drugih), prav tako ostaja vprašanje. Nadalje je za tiste čase značilno hitro menjavanje zaprtih oseb, hitro si prišel noter, a tudi (po mojih izkušnjah in analizi dostopnih dokumentov v zaporu, kjer sem delal) hitro šel ven. Množične pomilostitve ob praznikih so nadomestile amnestije za določene kategorije, odpuščenim osebam je bilo lažje zagotoviti delo in namestitev kot danes, ko je teh dobrin premalo »še za tiste zunaj«.

Oglejmo si skrbno pripravljene tabele iz LP 2015 – MP/ URSIKS, ki prikazujejo strukturo obsojenih oseb v smislu starosti, dolžine kazni, vrste kaznivega dejanja, režima prestajanja kazni, izobrazbe, načinov strokovnega dela z njimi itd., kolikor je to povezano z današnjim posvetom in smiselno za osvetlitev problematike.